

ДРУКАРСЬКА ТА МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА ІВАНА ФЕДОРОВА

За своє життя славетний російський та український першодрукар Іван Федоров з помічниками випустив у світ 13 бібліографічно окремих видань¹. У переводі на сучасні виміри це становить 501 приведенний друк. аркуш і 160 обліково-видавничих аркушів. За місцем видання друкована продукція Федорова розподіляється так. У Москві вийшло три видання — Апостол 1564 р. і два видання Часовника 1565 р. Вони містять 92,6 друк. арк. і 14,5 вид. аркуші². У білоруському містечку Заблудові видруковано два видання — Євангеліє учительне 1569 р. і Псалтир з Часословцем 1570 р. Обсяг цих видань — 135 друк. арк. і 29,4 вид. арк.³. На Україні вийшло вісім видань — два у Львові — Апостол 1574 р. і Буквар того ж року — і шість в Острозі — Азбука 1578 р., Буквар коло 1578 р., Новий завіт з Псалтирем 1580 р., Показчик до Нового завіту з Псалтирем («Книжка, собрание вещей...» 1580 р.), Хронологія Андрія Римші 1581 р. і Біблія 1581 р. Обсяг українських видань Івана Федорова — 274 друк. арк. і 116 вид. арк.⁴. Цікаво відзначити, що острозька Біблія — останнє і найбільше видання Івана Федорова — за кількістю друкованих аркушів дорівнює приблизно третині всіх видань Федорова, а за кількістю видавничих аркушів перевищує всі друки Федорова.

Книги Федорова — дорогоцінні пам'ятки початкової доби вітчизняного друкарства — зберігаються в багатьох книгосховищах нашої країни і за кордоном. Останнім часом проводиться значна робота по виявленню і реєстрації всіх примірників книг Федорова, що збереглися до нашого часу. Для дослідження друкарської та мистецької спадщини славетного майстра така праця вкрай необхідна. Досить сказати, що, наприклад, повний обсяг, структуру і характер мистецького оздоблення заблудівського Псалтиря з Часословцем — дуже рідкісного видання Федорова — вдалося встановити лише останнім часом після того, як було виявлено третій найбільш повний примірник цієї книги. Вивчення всіх примірників федоровських, як і взагалі всіх стародрукованих, книг, які часто мають варіанти, містять нерідко дуже цінні вкладні, дарчі та інші приписки, має важливе значення не тільки для дослід-

¹ Така кількість відома сьогодні науці. Делкі дослідники називають цифру 12, вважаючи острозьку Азбуку і острозький Буквар не двома окремими, а одним виданням.

² Апостол 1564 р. містить 62,3 друк. арк., 10,7 вид. арк.; Часовник 1565 р. — 15,2 друк. арк., 1,9 вид. арк.; Часовник 1565 р. (друге видання) — 15,15 друк. арк., 1,9 вид. арк.

³ Євангеліє учительне 1569 р. містить 102 друк. арк., 21,7 вид. арк. Псалтир з Часословцем відповідно 33 друк. арк., 7,7 вид. арк.

⁴ Апостол 1574 р. містить 64,4 друк. арк., 11,5 вид. арк., Буквар 1574 р. відповідно 2,9 друк. арк., 0,6 вид. арк., Азбука 1578 р. — 0,6 друк. арк., 0,24 вид. арк., Буквар коло 1578 р. — 3,5 друк. арк., 0,7 вид. арк., Новий завіт з Псалтирем 1580 р. — 30 друк. арк., 23,5 вид. арк., Показчик до Нового завіту з Псалтирем 1580 р. — 3,1 друк. арк., 2,2 вид. арк.; Хронологія Андрія Римші 1581 р. — 0,38 друк. арк., 0,04 вид. арк. Біблія 1581 р. — 169,5 друк. арк., 81 вид. арк.

ника мистецтва книги, а й для істориків літератури, мови, культури. Перші підсумки цієї праці досить втішні. За нашими даними, а також відомостями, які люб'язно надав нам Є. Л. Немировський, сьогодні відоме місцезнаходження 450 прим. усіх видань Федорова⁵. Найбільша кількість з них припадає на острозьку Біблію, цієї книги зареєстровано близько 200 прим. Друге місце за кількістю збережених до нашого часу примірників з видань Федорова займає львівський Апостол — 81, Острозького Нового завіту з Псалтирем виявлено в наших і зарубіжних книгосховищах 58 примірників, московського Апостола — 47 примірників. Євагеліє учительне — заблудовське видання Федорова — зареєстроване в 32 прим., острозького Показчика знайдено 14 прим.

Менше виявлено примірників навчальних видань Федорова, і тих книг богослужбових, які також правили за навчальні посібники. Московський Часовник відомий сьогодні в шести примірниках, причому три з них виявлені лише в останні роки, заблудівський Псалтир з Часословцем, як уже зазначалось — лише в трьох примірниках. Донедавна зовсім не були відомі навчальні видання Федорова — львівський Буквар 1574 р., острозька Азбука 1578 р. і острозький Буквар коло 1578 р. Ці книжки, які, до речі, видавались тиражами трохи більшими, ніж книжки літургійні, були в частому вжитку, їх зачитували і вони скоро зникали з обрію. Випадково збережені до нашого часу примірники цих книг виявлені в зарубіжних книгосховищах, де вони були екзотикою. Львівський Буквар виявлено лише в одному примірнику в бібліотеці Гарвардського університету в США, острозьку Азбуку — також в одному примірнику у Державній бібліотеці м. Гота (НДР) і Острозький Буквар коло 1578 р. — у двох примірниках — один у тій же готській бібліотеці (він зшитий разом з острозькою Азбукою), другий — в Королівській бібліотеці Копенгагена (Данія). Відкриття навчальних видань Федорова, видрукованих на Україні, істотно змінило уявлення про роль і значення діяльності першодрукаря в історії вітчизняної культури. «Федоров, — писав член-кореспондент АН СРСР О. О. Сидоров з приводу знахідки львівського Букваря 1574 р., — кого ми знали як друкаря і гравера, тепер здобуває право на місце серед просвітителів — педагогів»⁶. Двосторінкова хронологія Андрія Римші теж збереглась лише в одному примірнику (у Державній Публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна).

Найбільші збірки федоровських видань знаходяться у великих книгосховищах Москви, Ленінграда, Києва, Львова. У Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна зберігається 60 прим. різних видань Івана Федорова, Державному історичному музеї (Москва) — 35 прим., Державній Публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград) — 42 прим., у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (Київ) — 25 прим., Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника АН УРСР (Львів) — 26 прим.

Менші збірки та окремі примірники федоровських видань знаходяться в інших бібліотеках та музеях названих міст, а також у містах Іваново, Горькому, Саратові, Новосибірську, Казані, Володимирі, Тюмені, Ярославлі, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Сімферополі, Ужгороді, Чернівцях, Острозі, Мінську, Вільнюсі, Тарту, Ризі та ін.

Як уже зазначалось, примірники федоровських видань виявлені й за кордоном. За нашими відомостями, у Польській Народній Рес-

⁵ Якщо вважати, що загальний тираж усіх видань Федорова міг становити приблизно 18—20 тис. прим., беручи до уваги, що великоформатні книги могли видаватись тиражами в 1000—1200 («Біблія», можливо, 1200—1400) прим., а малоформатні — в межах 2000 прим., то збереглося до нашого часу федоровських друків, як бачимо, дуже мало — приблизно 2,2%.

⁶ Сидоров А. А. Новотворенное издание Ивана Федорова. — «Полиграфическое производство», 1955, № 1, с. 30.

публіці зберігаються десять примірників острозької Біблії, по чотири примірники львівського Апостола, острозького Нового завіту з Псалтирем, острозького Показчика («Книжка, собрание вещей...»), один примірник львівського Апостола мають книгозбірки Болгарії. Окремі примірники книг Федорова виявлені в Угорщині, Румунії, Чехословаччині, Югославії, Німецькій Демократичній Республіці. Книги Федорова виявлені також в Англії (у бібліотеці Ламбетського палацу в Лондоні зберігається згаданий нами найбільш повний примірник заблудівського Псалтиря з Часословцем), Ірландії, Бельгії, Данії, Швеції, Греції, Італії, на Мальті, у США.

Книги Федорова — багатооздоблені друки. Їх шрифти і прикраси досі вражають красою малюнка і надзвичайною майстерністю виконання. Для книг Федорова створено три гарнітури шрифтів шести розмірів (так звана московська гарнітура двох розмірів, острозька кирилична і острозька грецька гарнітури також у двох розмірах), 188 рядків в'язі — декоративного письма, віддрукованого з дерев'яних кліше, і понад 350 оригінальних прикрас — фігурних і орнаментально-декоративних, з яких зроблено понад 3000 відбитків.

До фігурних прикрас ми відносимо фронтисписні зображення легендарних авторів книг (євангеліст Лука, цар Давид), герби, друкарські знаки і друкарську марку Федорова, оздоблені ксилографічними рамками титульні сторінки. Фігурних гравюр у книгах Федорова 17, відбиті вони з 16 дощок.

Книги Федорова прикрашають 271 заставка, відбита з 80 дощок, 174 кінцівки, відбиті з 20 дерев'яних кліше, понад 1750 художніх ініціалів, надрукованих з 155 дощок, 170 ломбардів, відбитих з 45 виливних форм, 472 орнаментальних колонтитули, віддруковані з 4 кліше, і 108 рамок — розеток, відбитих з двох дощок. У друках Федорова є також 67 прикрас, скомпонованих з шести виливних складаних мотивів, вперше застосованих першодрукарем на Україні в острозьких друках.

У створенні цього графічного багатства Федорову допомагали його співробітники та помічники. У Москві і під час видання першого заблудівського видання з Федоровим співробітничає Петро Тимофійович Мстиславець, який був не тільки друкарем, а й гравером. У Львові графічні замовлення Федорова виконували місцеві майстри — маляр Лаврентій Пилипович і гравер монограміст WS (Вендель Шарфенберг?). В оздобленні острозьких видань Федорову допомагав Гринь Іванович, обдарований майстер, якого першодрукар привіз з Заблудова і навчав у львівського маляра Лаврентія Пилиповича.

Можливо, з Федоровим співробітничали й інші майстри, яких ми не знаємо. Усі вони, зрозуміло, працювали під керівництвом Федорова, дотримувались його мистецьких настанов і уподобань.

Федоров умів надати всім своїм виданням — московським, заблудівським, львівським і острозьким — не тільки високого мистецького рівня, а й виразного національного колориту. Саме тому графіка видань славетного майстра пустила такі ясні пагініці у вітчизняному друкарстві, знайшла дальший творчий розвиток у мистецькій практиці багатьох поколінь російських, українських і білоруських друкарів і граверів, а також у творчості майстрів книги інших слов'янських народів.

YA. P. ZAPASKO

IVAN FEDOROV'S PRINTING AND ART HERITAGE

Summary

The Ivan Fedorov's publications in printer's and author's sheets, the number and places of storage of the preserved publications are enumerated. The illustrations which these publications contain are also mentioned.